

Guerra de cervells

Marina Garcés

Extret de: Garcés, M. (2020), *Escola d'aprenents / Escuela de aprendices*, Galaxia Gutenberg.

Un jove menor d'edat s'agafa el cap i diu: "nosaltres no tenim cervell". Té la cara pixelada i es dirigeix a càmera des d'un centre de reeducació de menors en una illa del sud d'Itàlia.* Aquest noi, com els seus companys, ha crescut entre drogues, pobresa i màfia. L'estat fa servir una combinació d'acció penitenciària i educativa per redreçar el seu camí. Però les paraules del noi toquen el punt feble d'aquesta operació: no tenen cervell. És a dir, la devastació ja ha tingut lloc allà on el sistema actual focalitza totes les promeses i totes les expectatives: el cervell. S'agafa el cap, perquè parla del cervell físic, orgànic, tocat ja per una infància degradada. Però ha entès perfectament que el cervell no és només un òrgan. És un potencial que, en el seu cas, ja ha quedat fora de joc. Parla qui se sap residu. Vida malbaratada conscient d'ella mateixa.

A l'altre extrem d'aquest testimoni, el màrqueting cognitiu inunda xarxes, escoles i universitats de propostes per entrenar, programar i millorar les capacitats del propi cervell. "Vaig decidir canviar el meu cervell". És el punt de partida de Barbara Oakley, autora d'un dels cursos més vistos de la història a la plataforma de MOOCs Coursera. N'ha fet rèpliques en forma de TED Talks i llibres. Als seus llibres i cursos explica un testimoni personal d'esforç i d'èxit basat en canviar patrons d'aprenentatge, des d'una infància sense accés a una bona educació, el pas per l'exèrcit i finalment la formació en ciències i tecnologia fins al més alt nivell. És una història individual basada en el desenvolupament de tècniques d'aprenentatge que suposadament qualsevol altre individu podria aplicar a qualsevol altre context, independent de factors socials, culturals o de contingut. Es tracta de modificar els comportaments i, així, reprogramar el cervell. Barbara Oakley no és un cas aïllat. Només una veu popular, entre d'altres, del que és la gran onada acadèmica i mediàtica de les ciències de l'aprenentatge i de les seves ramificacions en la psicologia, la pedagogia, les neurociències i la tecnologia. Cervells orgànics, cervells de silici, neuronals o algorítmics són la nova fantasia humana, posthumana i transhumana sobre un nou potencial. Que hi hagi part de fantasia no vol dir que no hi hagi voluntat de poder. Només cal seguir la pista de les inversions econòmiques que s'hi dediquen.

* Testimoni del reportatge *La màfia jove* (2018) de Raphaël Tresnani i Nicolas Dumond (emès per l'espai 30 Minuts de TV3 el diumenge 7 de juliol de 2019).

Guerra de cervells

Podem preguntar-nos: qui dels dos és més capaç de pensar per ell mateix, el noi pixelat reclòs en una illa del sud d'Itàlia o la reprogramadora de cervells? La pregunta podria encetar un debat que la pàgina escrita no permet però que deixo obert i en mans dels lectors. Avanço, però, la meua reflexió, que argumentaré al llarg d'aquest capítol. Per mi, és evident que qui pensa per ell mateix és el noi que és capaç de dir "no tenim cervell". No se cenyeix als resultats. No té l'aval de l'èxit, com Barbara Oakley o tants d'altres com ella. La seva consciència és clara, respecte als missatges que rep del sistema institucional, tant penal com educatiu. Respecte a la seva pròpia existència, no pot ser-ho més. La seva constatació, gairebé forense, estableix un límit a partir del qual tot està per tornar a ser pensat: què pot fer algú a qui ja li ha estat devastat el cervell?

Al llarg del llibre hem definit l'emancipació com la capacitat de pensar per un mateix en relació amb els altres. En aquest sentit, podríem dir que és ell qui, malgrat la devastació i la reclusió, està més emancipat. Que el noi pixelat pugui ser vist com un home emancipat pot semblar absurd. És un perdedor des de la casella de sortida. Diu Nietzsche a la *Genealogia de la moral* que l'home de la voluntat lliure, aquell que creu que ha arribat a tenir poder sobre el seu destí és qui, interioritzant la norma, es creu sobirà de la seva consciència. Evidentment, aquesta sobirania és una il·lusió construïda sobre molt de dolor. La camisa de força de l'ànima s'aplica tant als vencedors com als vençuts d'aquest projecte de civilització que confon l'autonomia amb el domini. Actualment, aquesta confusió perillosa es presenta com un programa prometedor de millora cerebral cognitiva i emocional, basat en la idea d'autoregulació i de reinvençió. La consciència és una altra cosa. Pensar per un mateix no té a veure amb dominar el propi destí, ni tan sols el propi projecte vital o personal. Consisteix a poder elaborar la consciència del món a través de la pròpia existència, sigui quin sigui el seu punt de partida o d'arribada.

Sostenen els neurocientífics que la consciència és l'última frontera de la ciència, el misteri que els grans avenços de la neurociència de darrera dècada del segle xx no han aconseguit encara desxifrar. Potser és que molts d'ells encara apliquen la mirada dels exploradors i dels escrutadors de l'univers, que busquen la veritat última i el seu lloc secret. Però aquest Grial neurològic no és més que l'efecte incert a través del qual emergeix un *qui*. És a dir, un si mateix que pot dir jo, que pot donar la cara amb més o menys vergonya, i que pot aprendre a viure amb els altres, amb més o menys fortuna. Si existir és "estar a fora", la consciència és un plec, un conjunt obert de sensacions, percepcions i relacions que es replega i que pot donar compte de si mateixa i del món.

Cada cop sabem més coses de com funciona l'òrgan cerebral. L'última dècada del segle xx va ser declarada la "dècada del cervell". Així ho van proclamar polítics, científics i institucions nacionals i globals, concretament el 17 de juliol de 1990 així ho va fer públic George W. Bush, aleshores president dels Estats Units. La dècada del cervell va quedar curta, però, i ha donat pas al segle del cervell, perquè es preveu que el cervell sigui la nova terra incògnita on tant la ciència com els projectes tecnològics i polítics del futur immediat descobreixin nous territoris i construeixin els seus dominis. La neurociència s'està convertint en

la matriu invisible de les altres ciències i pràctiques socials, des de les ciències més especulatives fins a àmbits tan pràctics com la innovació tecnològica o el màrqueting. Evidentment, la pedagogia ocupa un lloc central en aquesta visió de la neurociència, la neurociència tendeix a ser un paradigma des d'on explicar-ho tot. Un altre cop, la temptació totalitzadora i la proliferació de mites que basteixen noves cosmovisions. Per això, la frontera entre les neurociències (potser millor dir-ho en plural) i el neurocentrisme, com a forma d'ideologia que ho explica tot a través de la seva suposada base neuronal és molt fina. I la temptació és molt forta, perquè les neurociències semblen poder oferir allò que precisament ens falta en l'experiència contemporània del món: evidències i autoritat. Evidències i autoritat científiques, que si no són tractades críticament, es converteixen en evidències i autoritat polítiques.

Plasticitat i flexibilitat

Som el nostre cervell: aquest és el pressupòsit fonamental de les neurociències contemporànies. El cervell és un òrgan caracteritzat per la plasticitat, afegixen. Cervell i plasticitat són les dues paraules clau d'aquest nou paradigma. Dit així, pot semblar una afirmació transparent, gairebé òbvia. Però, què és i de qui és el meu cervell? Com el definim i delimitem? On comença i on acaba? Potser podríem dir, parafrasejant el vell dogma liberal, que el meu cervell acaba on comença el de l'altre. O més exactament: on entra en competició amb l'altre.

La dècada del cervell no només ha expandit el coneixement que tenim de l'òrgan cerebral, sinó que ha posat els cervells a competir i a combatre entre ells. A la dècada del cervell, els cervells humans i les seves ampliacions no-humanes han entrat en guerra: entre ells, entre ells i les màquines, i entre projectes de recerca que dibuixen avui tota una geopolítica de la ciència del poder. El llenguatge militar i esportiu, que sempre han estat en continuïtat, han colonitzat els neuro-territoris. Les competicions entre humans i màquines a l'hora de jugar a escacs, per exemple, són una de les escenificacions més innocents d'aquesta guerra, que quotidianament té lloc entre nosaltres, entre uns i uns altres. L'entrenament, el rendiment, l'eficàcia, la frontera, la superació, la potència... són paràmetres d'una concepció de la intel·ligència que es mesura en funció dels seus objectius i resultats. Objectius i resultats: dos termes més que organitzen, avui també, tota la pràctica pedagògica. Assolits? No assolits? Les xinxetes en el mapa militar són les llumetes en el mapa neuronal. I com tota guerra militar o esportiva, també la guerra de cervells té les seves elits, els seus vencedors, i els seus damnificats. "Nosaltres no tenim cervell".

La guerra de cervells té dos objectius principals: augmentar la intel·ligència i capturar l'atenció. En aquesta guerra, la intel·ligència és la potència i l'atenció és el recurs. La combinació de totes dues es mesura en índexs d'eficàcia i de rendiment. Els paràmetres d'aquest camp de joc es manifesten de manera molt evident en les propostes d'una part important de la pedagogia actual. Segons aquesta ideologia neurocèntrica, la intel·ligència és entesa com la capacitat de resoldre problemes en un entorn canviant. Resoldre problemes adequadament és adaptar-se amb èxit als requeriments de l'entorn, de manera efectiva i, fins i tot,

creativa. Des d'aquesta concepció de la intel·ligència, tot aprenentatge adquireix un sentit adaptatiu, solucionista i optimitzador. El seu objectiu, en últim terme, és dominar al màxim la incertesa. De la mateixa manera, l'atenció és concebuda com un recurs escàs que cal explotar, ampliar i aprofitar fins a les seves últimes possibilitats. Des d'aquesta aproximació economicista i extractiva de l'activitat mental, l'atenció és un límit per a les fantasies de la superintel·ligència. L'ambició d'augmentar indefinidament l'eficàcia resolutiva dels processos intel·ligents es topa amb el factor humà: de moment, els humans encara tenim una capacitat limitada d'atenció, tant en qualitat com en quantitat.

Des de la guerra de cervells, *sóc el meu cervell* vol dir, implícitament, que *sóc el que pot i el que val el meu cervell*. Si Spinoza va fer famosa aquella expressió que deia "no sabem què pot un cos", gran part dels esforços de la neurociència i dels seus derivats com el neuomàrqueting consisteixen a saber què pot cada cervell i fins on es poden desplaçar els límits de la intel·ligència (humana i no-humana) i de l'atenció. Des d'aquesta mètrica neuronal i computacional, la principal virtut del cervell, que és la seva plasticitat, queda sotmesa a un únic criteri de valor: fins a on es pot estirar?

Com analitza la filòsofa francesa Catherine Malabou, la plasticitat del cervell queda així reduïda a la seva flexibilitat, que és un concepte central en el capitalisme neoliberal. "La flexibilitat és l'avatar ideològic de la plasticitat."^{*} Mentre que la flexibilitat es defineix només per la capacitat de rebre una forma, la plasticitat inclou també la de crear, modificar i fins i tot destruir tota forma adquirida. Per això, diu Malabou, tota visió del cervell és necessàriament política. No es defineix per la pregunta què pot el meu cervell sinó, com diu el títol d'un dels seus llibres: què hem de fer amb els nostres cervells? Des d'aquesta perspectiva, no som només el que pot i el que val el nostre cervell, sinó que som allò amb què el nostre cervell es relaciona. Més enllà de la flexibilitat, la plasticitat és relació creativa i possibilitat de destrucció.

La guerra de cervells és una guerra comercial, tecnològica i social que se centra en la conquesta d'una terra finita i cada cop més abusada. La vivim quotidianament i en tots els àmbits de la vida, de nit i de dia. També n'experimentem els danys, sota la sensació que cada cop és més difícil prestar atenció a res o a ningú. Els docents ho sabem molt bé, però no és res exclusiu de la pràctica educativa. S'infiltra i colonitza el dia a dia de qualsevol interacció. Podríem dir, sense que sigui només una metàfora, que el capitalisme cognitiu es dedica al *fracking* de l'atenció: extreu dels nostres cervells fins a l'última gota d'atenció disponible, encara que els hagi d'esprémer, intoxicar i emmalaltir. En aquest sentit, la guerra de cervells és també una guerra contra el cervell.

* Malabou, C., *What should we do with our brain*, Fordham University Press, 2008, p.12.